

ANADOLU NEOLİTİĞİNE BAŞKA BİR BAKIŞ

Ufuk ESİN

Anadolu’da Neolitiğin başlangıcı bugüne kadar hep Levante modeline göre yorumlanmaya çalışılmıştır. Oysa Anadolu’nun sosyo-ekolojik yapısı, coğrafi konumundaki bölgesel çeşitlilikler, özellikle iklimsel açıdan homojenlik gösteren Levante ile kıyaslanamayacak kadar karmaşıktır.

Bunun en önemli nedenlerinden biri Anadolu’nun hemen hemen engebeler arasında kalan tüm ovalarının Holosen’e geçilmeden önce Torosların ve anti-Torosların kuzeyinde ve güneyinde Pleistosen’e özgü plüvial göllerle kaplı olmasıyla ilgilidir. Jeomorfolojik araştırmalar, Ege ve Kuzeybatı Anadolu alanı dışında kalan yörelerde, İç Anadolu’da Göller Bölgesi’nde, Tuzgölü ve Konya Ovası’nda Niğde/Çiftlik yöresinde, Aksaray’ın Yeşilova’sında, Doğu Anadolu’da Elazığ’ın Altınova’sında, Malatya Ovası’nda, hatta Ergani’de Dicle’nin kolu Boğaz Çay’ın kıyısındaki Çayönü ile Urfa’da Mezraa-Teleilat’ın bile bulunduğu yerlerde eski Pleistosen göllerinin varlığını kanıtlamıştır. Bu göllerin kuruma sürelerinin Holosen başlarının ilerleyen dönemlerinde, yaklaşık günümüzden 8-7. binyıla kadar süregeldiği izlenmektedir. Gene bu nedenle Anadolu’da Çanak Çömleksiz Neolitik süreç Levante’ye göre daha geç başlamıştır.

MÖ 8. binyılda Akdeniz kıyılarının günümüzden hâlâ 80 m aşağıda bulunduğu da unutulmamalıdır. Akdeniz kıyılarında karstik tepeler üzerinde yer alan mağara ve kaya sığınaklarının Pleistosen sonlarında Akdeniz’in içinde ne derece ve hangi boyutlarda devam ettiğinin de ayrıca araştırılması önemlidir. Bu araştırmalar Batı Avrupa’ya özgü Üst Paleolitik sanatın Akdeniz kıyılarına ne çapta yayılmış olabileceğine de ışık tutabilir. Genelde Güney ve Doğu Anadolu, İç Anadolu, Göller Bölgesi, Konya Ovası gibi Pleistosen göllerinin kıyılarında yaşayan avcı-toplayıcı Son Üst Paleolitik topluluklarının yaşadıkları bu bölgeler, bir yandan kendilerine özgü ekolojik şartları korurken, diğer yandan da yakın komşu bölgelerin ekolojik ortamlarıyla, birbirine geçişli, birbirine kayan girift manzaralar sunar.

Bu bölgelerde Pleistosen sonlarında yaşamlarını sürdüren avcı-toplayıcı insan toplulukları MÖ 11. binyıl ile 8. binyıl arasındaki süreçte Holosen iklim koşullarına girildiğinde büyük olasılıkla Levante-Suriye karakterinde bir “Mezolitik” dönemi yaşamadan yeni bir yaşam biçimine uyum sağlamaya zorlanmışlardır. Gerçekten de Mezolitik dönem hakkında Anadolu’da yeterli veri yoktur. An-

talya'da mikrolit yontmataş endüstrisi ile belirlenmeye çalışılan, karstik kayalar üzerinde kendini gösteren Öküzini Belbaşı/Beldibi mağara/kaya sığınağı örnekleri ile Göller Bölgesi'nde Baradız, İç Anadolu 'da Pınarbaşı, Urfa'da ne derece Mezolitik olduğu tartışılabilir Bozova ve benzeri yerel, küçük örneklerin dışında bu kültür ve dönemi hakkında henüz yeterli bilgimiz yoktur.

Ege, Kuzeybatı Anadolu, Batı ve Doğu Trakya Neolitiğinin ise ancak çok daha ileri bir safhada MÖ 7. binlerden başlayarak Çanak Çömlekli Neolitik kültürleri yansıması; kısmen Balkanlarla ortak bir kültürel beraberlik oluşması ise, gene bu bölgelerin jeomorfolojik-ekolojik yapısıyla ilgilidir. Bunlara bağlı olarak, ister Güneydoğu Anadolu'da, ister Orta Anadolu ve isterse Ege ve Trakya yörelerinde Anadolu'nun Neolitik kültür evrimleşme süreci birbirinden farklı görüntüler sunar.

Güneydoğu, Doğu ve İç Anadolu'da Holosen iklim koşullarının başlamasıyla bitki dünyasının çeşitlenmesi ve avlanacak hayvan sürülerinin nehir boylarındaki ortamlara kaymasıyla, önceleri plüvial göl kıyılarında yaşayan göçebe avcı-toplayıcı Üst Paleolitik toplulukları onları takiben kamp yerlerini nehir boylarına taşımaya başlamışlar ve avın bol bulunduğu bu nehir boylarında, toplayacakları bitki örtüsünün de zenginleşmesiyle ilk kez sürekli olarak yerleşik düzene geçmeye başlamışlardır. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da Çayönü, Göbekli Tepe, İç Anadolu'da Aşıklı gibi yerlerde yaşamış insan topluluklarının yoğun avcı karakterlerinin uzun süre sürmüş olması ve bitki üretiminin başlangıcını da gerçekleştirmiş olmaları bunun bir kanıtıdır. Bu nedenle Levante terimiyle Akeramik-A Neolitiğinin çukur barınakları, Güneydoğu Anadolu'da bile komşu ülkelerinkinden farklılık gösterir. Hallan Çemi, toprağa yarı gömük çukur barınak şeklindeki tapınak kulubeleriyle, Çayönü'nün dal-örgü duvarlı çukur barınakları birbirinden kullanımları bakımından nasıl ayrı ise, Göbekli Tepe ve yöresindeki benzerlerinin anıtsal tapınak halkaları ve onların içlerindeki devasa menhir tarzındaki çeşitli hayvan betimleriyle bezeli kabartma dikme taşları, Suriye'nin Jerf el-Ahmar'ı andırırsa da, ideolojik açıdan farklı bir anlayışın ürünüdür. Ayrıca Göbekli Tepe'nin avcı topluluklarının ideolojik olarak, bölgenin ekolojisine uyacak şekilde geliştirdikleri sosyo-ekonomik dinsel modelle, Çayönü kültür evrelerindeki ayrı modellerin birbirinden farklı sosyo-ekolojik yapılarını unutmamak gerekir.

Çanak Çömleksiz Neolitik kültürün daha geliştiği dönemde ise avcı-çiftçi toplulukların yaşadıkları bölgelerde yer değiştirdikleri de özellikle Güneydoğu Anadolu örnekleriyle izlenmektedir. Nitekim Çayönü ve Göbekli Tepe kültürel evrelerinin kendi buluntu yerleri dışındaki benzerlerinin varlığı bunu kanıtlamaktadır. Örneğin Nevali Çori iki ayrı kültürel geleneğin birleşiminin göstergesidir. Bir yandan Çayönü'nün "ızgara planlı evleri"nin temsilcileri, bir taraftan da Göbekli kültürünün ideolojisinin temsilcisi bir topluluk Nevali Çori'de

buluşmuşlardır. Aynı şekilde Çayönü'nün "hücre planlı" evresinin topluluğunun geliştirdikleri kültür Akarçay'da kendini göstermiştir. Ayrıca bu kültürel yayılmanın Çayönü ve Göbekli Tepe merkezli olup olmadıkları yeniden araştırılmalıdır. Bu bağlamda Çayönü'nde ayrı kültürel evreleri oluşturan toplulukların yeni göçlerle buraya gelerek yerleşmiş olabileceklerinin de düşünülmesi yerinde olur.

Malatya Ovası'nda Fırat kıyısında Cafer Höyük'ün ileri safhadaki Çanak Çömleksiz Neolitik kültürü, İç Anadolu'da Aşıklı ve Can Hasan III'le birlikte gene ayrı ekolojik bölgelerin etkisinde birbirinden farklı sosyal yapılarda modeller oluşturmuşlardır. Aşıklı'da 500 yıla yakın bir süre avcı-çiftçi bir kültür izlenirken, Can Hasan III'de daha ileri bir zaman diliminde avcı, hayvan ve bitki üreticisi bir kültürle karşılaşılır. Doğu Çatalhöyük kültürünün oluşmasında gerçekten Aşıklı'nın mı, yoksa Can Hasan III'ün mü belirli bir rol oynadığı ise sorgulanmalıdır. Çatalhöyük kültür verilerinin daha sonra Niğde'den başlayarak Göller Bölgesi'ne yayılması sürecinde oluşan Çanak Çömlekli Neolitik kültürler, Erbaba haricinde, birbirlerine oldukça benzer bir kültürel yapıyı yansıtır. Göbekli Tepe gibi, Üst Paleolitik/Batı Avrupa Levante sanatı benzeri bir sanatsal yapı ile karşımıza son derece şaşırtıcı bir şekilde çıkan Doğu Çatalhöyük kültürünün, ideolojik açıdan toplumsal yapısını nelerin bu boyutlarda oluşturduklarının ve bu kültürü oluşturan anlayışın kökeninin nereden geldiğinin aydınlatılması, herhalde yeni araştırmaların konusu olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKÇA

Gérard, F. - L. Thissen (yay.)

- 2001 *The Neolithic of Central Anatolia. Central Anatolian Neolithic Workshop. Internal Developments and External Relations during the 9th-6th Millennia Cal. B.C.* Ege Yayınları, İstanbul.

Karul, N. (yay.)

- 2002 *Yazısız Zamanlar. Paleolitik-Mezolitik, Neolitik-Kalkolitik.* Arkeoatlas 1, İstanbul.

Lichter, C. (yay.)

- 2007 *Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monamente der Menschen (12.000 yıl önce Anadolu. İnsanlığın En Eski Anıtları).* Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Özdoğan, M. - N. Başgelen (yay.)

- 1999 *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries (2 Cilt).* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.